

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ДЕРЖАВИ І ПРАВА імені В. М. Корецького**

БІЛОУС ОЛЕКСАНДР ВЯЧЕСЛАВОВИЧ

УДК 342:4 (477)

**ПРАВООХОРОННА І ПРАВОЗАХИСНА ДІЯЛЬНОСТЬ ОРГАНІВ
СУДОВОЇ ВЛАДИ І ПРОКУРАТУРИ В УКРАЇНІ:
КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ**

12.00.02 – конституційне право; муніципальне право

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Київ – 2021

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана у відділі конституційного права та місцевого самоврядування Інституту держави і права імені В. М. Корецького Національної академії наук України.

Науковий керівник – доктор юридичних наук, професор,
академік НАПрН України,
Заслужений юрист України
Скрипнюк Олександр Васильович,
Інститут держави і права
імені В. М. Корецького НАН України,
заступник директора з наукової роботи

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, професор
Ковальчук Віталій Богданович,
завідувач кафедри теорії і філософії права, конституційного і
міжнародного права Інституту права, психології та
інноваційної освіти Національного університету «Львівська
політехніка»;

кандидат юридичних наук

Лужанський Андрій Васильович, науковий консультант
відділу забезпечення роботи секретаря та суддів судової
палати управління забезпечення роботи другої судової
палати секретаріату Касаційного цивільного суду апарату
Верховного Суду

Захист відбудеться _____ 2021 року о _____ годині 00 хвилин на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.236.03 по захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук в Інституті держави і права імені В. М. Корецького НАН України за адресою: 01001, м. Київ, вул. Трьохсвятительська, 4.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України за адресою: 01001, м. Київ, вул. Трьохсвятительська, 4.

Автореферат розісланий _____ 2021 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Т. І. Тарахонич

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Разом із здобуттям Україною незалежності та прийняттям Конституції 1996 року, яка чітко та однозначно закріпила на нормативному рівні такі пріоритети державного і суспільного розвитку, як демократична, правова, соціальна держава, надзвичайно підвищилась актуальність науково-юридичного дослідження проблем, пов'язаних із забезпеченням практичного втілення у діяльності органів державної влади основних принципів, що визначають правову, демократичну державу. З огляду на це особливого значення набуває проблематика забезпечення охорони і захисту прав людини і громадянина.

Так, якщо здійснюване нині реформування органів державної влади (у цьому сенсі ми констатуємо процес триваючої конституційної, судової, адміністративної, парламентської реформи) покликане сприяти втіленню принципів правової державності, то цілком очевидним є те, що одним із нагальних завдань сьогодення постає формування загальної дієвої системи охорони та захисту прав людини і громадянина в Україні, а також планомірне та цілеспрямоване підвищення ефективності окремих органів державної влади, до компетенції яких належить реалізація правоохоронної і правозахисної діяльності. Фактично ця проблема перебуває в центрі уваги протягом усіх років існування Української держави. Саме необхідність науково-юридичних досліджень, спрямованих на з'ясування ролі та значення окремих органів державної влади в процесі охорони і захисту прав людини, впливає з проголошеного Україною курсу на європейську інтеграцію та адаптацію законодавства України до законодавства країн ЄС. Адже приєднання України до загальноєвропейського простору означає її включення до процесу реалізації універсальних правових цінностей, серед яких одне з перших місць посідає забезпечення надійної охорони і захисту прав і свобод людини і громадянина.

Водночас актуальність обраної теми зумовлена рядом теоретичних та практичних причин. По-перше, у науці конституційного права до сьогодні тривають суперечки щодо загальної структури правоохоронної системи, співвідношення правоохоронної та правозахисної діяльності, а також можливостей і способів взаємодії правоохоронних органів у процесі охорони і захисту прав людини. По-друге, потребує свого уточнення поняття «спеціальна правоохоронна діяльність» та чітке визначення кола державних органів влади, що мають у сфері своєї компетенції її здійснення. По-третє, реформування органів судової влади і прокуратури передбачає перерозподіл повноважень між ними у сфері охорони і захисту прав людини, що, у свою чергу, робить важливим розв'язання питання про їх взаємодію, розширення або звуження повноважень цих державних органів. По-четверте, серед існуючих досліджень специфіки діяльності окремих органів державної влади у процесі охорони і захисту прав людини їх лівова частка припадала на аналіз діяльності органів законодавчої й виконавчої влади (серед останніх за кількістю досліджень безперечний пріоритет належить органам внутрішніх справ), що суттєво підвищує актуальність розгляду таких двох специфічних груп органів державної влади, як суди (що, по суті, формують окрему гілку державної влади – судову владу) і прокуратура.

Таким чином, питання функціонування органів судової влади і прокуратури у процесі охорони і захисту прав людини в Україні, крім своєї актуальності, містить елементи високої практичної значущості, оскільки залежно від того, як саме та наскільки успішно реалізовуватиметься діяльність цих органів, ми матимемо підстави говорити про практичне втілення принципів правової держави у процесі державного будівництва в Україні.

Проблема охорони і захисту прав людини і громадянина як така традиційно привертала до себе увагу насамперед із точки зору загальних конституційно-правових досліджень теорії правової держави, оскільки поряд із такими її основоположними принципами, як верховенство права, пріоритет прав і свобод людини, законність, поділ влади, часто називають ще й принцип захищеності конституційно-правового статусу особи, або – принцип захищеності прав і свобод людини і громадянина. У цьому сенсі можна говорити про два визначальні напрями процесу дослідження охорони і захисту прав людини. З одного боку, це ті праці, в яких зазначена проблематика аналізується у загальному контексті теорії правової держави. Особливий інтерес в цьому аспекті становлять дослідження Ю. Барабаша, М. Булката, А. Венгерова, А. Зайця, М. Козюбри, В. Ковальчука, М. Корнієнка, П. Корнієнка, А. Лужанського, І. Марочкіна, Н. Оніщенко, В. Погорілка, В. Сіренка, О. Скакун, О. Скрипнюка, В. Тимошенко, І. Усенка, В. Федоренка, В. Шаповала, Ю. Шемшученка, О. Ющика та ін). З другого боку, – у працях М. Антоновича, В. Грищука, В. Денисова, Є. Додіна, А. Колодія, В. Кравченка, М. Малишка, О. Марцеляка, Є. Назаренка, А. Олійника, В. Опришка, М. Панова, В. Селіванова, Є. Тихонової, М. Цвіка розкривається зміст поняття прав людини та її конституційно-правового статусу.

Водночас, говорячи про рівень наукового розроблення теми дисертації, слід зазначити, що окремі її питання стали предметом уваги вітчизняних юристів-науковців й у зв'язку із вивченням проблем функціонування та розвитку в незалежній Україні органів судової влади та прокуратури. Розвиток та функціонування останньої постали в центрі уваги досліджень В. Бойка, І. Голосніченка, Ю. Грошевого, М. Косюти, В. Карпунцова, В. Маляренка, П. Мартиненка, В. Нора, Г. Омеляненко, М. Селівона, В. Сухоноса, В. Тація, А. Чернушенка, Ю. Шемшученка, В. Шишкіна. При цьому пильна наукова увага до питань розвитку органів судової влади пояснюється процесом запровадження судової реформи та внесенням відповідних змін до Конституції України після Революції гідності, посилення значущості судів у процесі захисту прав людини. Щодо органів прокуратури, то активні наукові дослідження свого часу її ролі в процесі охорони і захисту прав людини в Україні були стимульовані тим, що під час вступу до Ради Європи Україна взяла на себе зобов'язання змінити функції прокуратури шляхом перетворення її на орган, який відповідатиме принципам цієї міжнародної організації. Водночас звуження функцій прокуратури в умовах відсутності інших надійних та ефективних правових механізмів, які дали б змогу забезпечити адекватне виконання тих правоохоронних та правозахисних функцій, які цей орган державної влади виконував у незалежній Україні, привело до появи цілого ряду праць, у яких висловлювались вагомі аргументи на користь відмови від радикального звуження компетенції прокуратури у сфері охорони і захисту прав людини. Серед цих досліджень варто назвати праці

таких авторів, як: Ю. Бондара, І. Бородіна, І. Вернидубова, А. Гель, Л. Давиденка, В. Коржа, О. Красноокого, М. Мичко, М. Руденка, В. Федоренка та П. Шумського.

Втім, незважаючи на те, що окремі питання, які дотичні до тематики дисертаційного дослідження, вже ставали предметом опрацювання як вітчизняними, так і зарубіжними дослідниками, проблема висвітлення ролі судових органів у процесі охорони і захисту прав людини в сучасних умовах конституційно-правового розвитку України досі залишається малодослідженою.

Таким чином, в умовах реформування органів судової влади і органів прокуратури необхідність здійснення спеціалізованого дослідження ролі та значення органів судової влади та органів прокуратури в процесі охорони і захисту прав людини в Україні й зумовило вибір теми. Водночас існування великої кількості праць, присвячених окремим аспектам дисертаційної проблематики і насамперед функціонуванню судових органів та прокуратури в Україні, не знижує актуальності дисертації, оскільки вона доповнює згадані дослідження та дає можливість систематизувати окремі наукові розробки у різних галузях юридичної науки з точки зору такої проблеми, як реалізація охорони і захисту прав людини.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота виконана в межах планових науково-дослідних тем відділу конституційного права та місцевого самоврядування Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України: «Конституційно-правове забезпечення контрольної діяльності суб'єктів публічної влади в Україні: проблеми теорії і практики» (номер державної реєстрації: 0117U002696); «Конституційно-правові проблеми сучасного унітаризму: вітчизняний та зарубіжний досвід» (номер державної реєстрації: 0118 U100391).

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційного дослідження є здійснення комплексного аналізу конституційно-правових засад у процесі захисту прав і свобод людини і громадянина органами судової влади та прокуратури на сучасному етапі побудови правової держави та проведення судової реформи в Україні.

Реалізація поставленої мети зумовила необхідність вирішення дисертантом таких завдань:

- охарактеризувати поняття правоохоронної та правозахисної діяльності, визначити зв'язок між реалізацією окремих принципів правової держави, і насамперед конституційним принципом поділу державної влади та процесом забезпечення охорони і захисту прав людини і громадянина;
- проаналізувати конституційні засади діяльності та науково-теоретичний зміст понять «правоохоронна» і «правозахисна» діяльність, обґрунтувати їх значущість у процесі побудови правової держави і забезпечення її основних принципів;
- проаналізувати принципи здійснення правосуддя в Україні як основи ефективного захисту конституційно визнаних прав і свобод людини і громадянина в умовах реалізації конституційної реформи в Україні (в частині правосуддя);
- висвітлити зміст і сутність конституційних гарантій дотримання прав людини у діяльності органів судової влади та прокуратури, надати їх характеристику та проілюструвати їхній взаємозв'язок;
- розглянути проблеми визначення місця й ролі прокуратури в процесі її реформування в системі органів державної влади з точки зору забезпечення охорони

і захисту прав людини і громадянина, проаналізувати специфіку запровадження одноканальних та багатоканальних моделей правозахисної діяльності держави;

– охарактеризувати функціональну специфіку здійснення прокуратурою України охорони і захисту прав людини і громадянина, визначити існуючі підходи та трансформацію функцій прокуратури в процесі конституційно-правової реформи, узагальнити основні положення запропонованих законопроектів щодо внесення змін до чинної редакції Закону України «Про прокуратуру».

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що виникають у процесі охорони і захисту прав людини і громадянина в Україні.

Предметом дослідження є конституційно-правові засади охорони та захисту прав людини і громадянина органами судової влади та органами прокуратури в Україні.

Методи дослідження. Методологічну основу дисертаційної роботи становлять як загальнонаукові методи, так і спеціально-юридичні методи дослідження, що застосовуються для аналізу окремих правових явищ. Серед загальнонаукових методів слід відзначити насамперед методи комплексного, структурного, функціонального та історичного аналізу. Застосування кожного з них було зумовлено характером досліджуваного предмета. Так, історичний метод дав змогу подати логіку генезису реалізації судовими органами та прокуратурою України правоохоронної та правозахисної функції, а також надати історико-правову та конституційно-правову ретроспективу формування правової основи розвитку цих органів державної влади під час розвитку незалежної Української держави (підрозділи 2.1, 2.2, 3.1, 3.2). Необхідність залучення функціонального методу пояснюється висвітленням правоохоронної та правозахисної діяльності як одних з основних функцій цих органів державної влади, що утворюють коло компетенції цих органів державної влади та взаємодіють з іншими функціями, які у своїй сукупності утворюють фундамент гарантування охорони і захисту прав людини в Україні як такої державі, що конституційно проголосила себе правовою (підрозділи 1.1, 1.2). Структурний метод дослідження дав можливість адекватно подати основні елементи процесу охорони і захисту прав людини в Україні у діяльності органів судової влади та прокуратури (підрозділи 2.1, 2.2, 3.2). І, нарешті, комплексний метод аналізу став базисом для дослідження окремих повноважень органів судової влади і прокуратури та окремих напрямів їх діяльності як способів реалізації загального завдання охорони і захисту прав людини і громадянина (підрозділи 2.1, 2.2, 3.1, 3.2).

Здійснення всебічного та нормативно обґрунтованого аналізу дисертаційної теми передбачало залучення ряду важливих законодавчих і нормативно-правових актів, серед яких слід назвати Конституцію України, закони України, постанови Кабінету Міністрів України, укази і розпорядження Президента України, законодавчі та інші правові акти, які визначали діяльність органів суду і прокуратури щодо охорони і захисту прав людини і громадянина в процесі формування та постання незалежної Української держави.

Наукова новизна одержаних результатів. Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що дисертація є першою спробою комплексного дослідження, з використанням сучасних методів пізнання, з урахуванням новітніх досягнень науки конституційного права, дослідити зміст конституційно-правових

аспектів правоохоронної і правозахисної діяльності органів судової влади і прокуратури в умовах здійснення судової реформи на сучасному етапі в Україні. За результатами дисертаційного дослідження сформульовано авторські основні положення, що містять елементи наукової новизни. Основними з них є такі:

уперше:

- визначено проблеми вдосконалення функціонування судів і прокуратури у напрямі гарантування охорони і захисту конституційно-правового статусу особи в умовах здійснення конституційної реформи в Україні (в частині правосуддя);

- обґрунтовано, що з точки зору захисту прав людини принцип незалежності суду є базовою умовою процесу правового захисту, тобто незалежність суду безпосередньо пов'язана з можливістю судового захисту прав людини і громадянина як такого. На відміну від всіх інших принципів правосуддя принцип незалежності суду формує необхідну основу для здійснення органами судової влади завдання захисту прав і свобод людини і громадянина;

- запропоновано наукові підстави для розмежування понять «правоохоронна функція» та «правоохоронна діяльність»;

- продемонстровано універсальну мету всіх без винятку органів державної влади, яка відповідно до норм чинної Конституції України полягає у забезпеченні прав і свобод людини і громадянина, гарантуванні їй конституційно-правового статусу, утвердженні високого рівня охорони й захисту конституційних прав людини;

- акцентовано, що термін «правоохоронна діяльність» має особливий характер і стосується функціонування лише тих органів державної влади, які мають своїм безпосереднім завданням такі цілі, як: забезпечення законності та правопорядку, охорона й захист прав і свобод людини і громадянина, боротьба з правопорушеннями, нагляд за дотриманням прав і свобод людини і громадянина;

удосконалено положення щодо:

- процесу становлення і розвитку правової держави, яке містить поняття правоохоронної діяльності як специфічної діяльності уповноважених органів, що мають серед своїх основних функцій одну або декілька з основних правоохоронних функцій, з метою охорони права шляхом визначених законом дій та в установленому законом порядку;

- набуття правоохоронною діяльністю ознак правозахисної діяльності, якщо дії її суб'єкта спрямовуються на відновлення порушеного права або розв'язання правових конфліктів на основі Конституції України та законів;

- необхідності створення «багатоканальної» моделі захисту прав людини, коли особі забезпечується право звертатись до різних органів державної влади, які, на її думку, можуть краще, ефективніше, оперативніше сприяти захисту її конституційних прав і свобод;

набули подальшого розвитку :

- розуміння необхідності переорієнтації в діяльності органів прокуратури шляхом підвищення їх правозахисних можливостей засобами формування механізмів цілеспрямованої діяльності прокуратури у напрямі захисту конституційних прав людини і громадянина, а також здійснення нагляду за відповідністю підзаконних

нормативно-правових актів правам і свободам людини як вищої цінності державного та суспільного розвитку;

– аргументація, що важливість конституційно-правового дослідження специфіки правоохоронної діяльності та її ролі в процесі побудови в Україні правової держави зумовлена тим, що факт забезпечення у державі належного рівня охорони і захисту прав людини є однією з основних ознак, що дає змогу виміряти рівень реальності та практичного втілення принципів верховенства права, законності, пріоритету прав людини і громадянина;

– тлумачення того, що реальні практичні кроки у напрямі реформування функцій прокуратури повинні чітко узгоджуватись із загальним процесом конституційно-правової реформи та з урахуванням світового й попереднього позитивного вітчизняного досвіду;

– положення про те, що процес здійснення реформи окремих властивих прокуратурі функцій не повинен позначатися на зниженні рівня охорони і захисту прав людини і громадянина в Україні.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що викладені у дисертаційному дослідженні положення у подальшому можуть бути використані:

у науково-дослідній діяльності – під час подальшого дослідження проблем охорони і захисту прав людини і громадянина в Україні органами судової влади;

у сфері правотворчості – при вдосконаленні чинного законодавства, поглибленні конституційної основи реалізації судово-правової реформи;

у навчальному процесі – під час підготовки окремих розділів підручників та навчальних посібників «Конституційне право України», «Правоохоронні органи України», «Права людини і громадянина в Україні», під час викладання цих дисциплін у вищій школі України, у підготовці відповідних навчально-методичних матеріалів, складанні планів семінарських і практичних занять, а також у розробленні нових спецкурсів для студентів-юристів;

для підвищення рівня правової освіти та правової культури громадян, з метою формування цілісного уявлення про роль судових органів і прокуратури в процесі охорони і захисту конституційних прав людини і громадянина.

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійним науковим дослідженням і завершеною науковою працею. Окремі питання дисертації як науковий матеріал подані у вітчизняній науці вперше, деякі теоретичні положення удосконалено з наведенням додаткових обґрунтувань. Публікації, в яких викладені результати дослідження, підготовлені здобувачем особисто, без участі співавторів.

Апробація результатів дисертації. Дисертація підготовлена і обговорена у відділі конституційного права і місцевого самоврядування Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України. Під час підготовки та написання дисертації автор брав активну участь у спеціалізованих тематичних семінарах, круглих столах, конференціях, що проводились в Інституті. Важливі для дисертаційного дослідження проміжні висновки та ключові положення були оприлюднені на наукових заходах, зокрема: Міжнародна наукова конференція «Актуальні питання та проблеми правового регулювання суспільних відносин» (м. Дніпро, 6–7 березня 2020 р.; тези опубліковано); Міжнародна науково-практична конференція «Сутність та значення впливу законодавства на розвиток суспільних відносин» (м. Одеса, 13–14 березня

2020 р.; тези опубліковано); Друга міжнародна науково-практична конференція «Конституційна реформа в Україні: досвід країн центральної і східної Європи» (м. Львів, 16 жовтня 2020 р.; тези опубліковано); Міжнародна науково-практична конференція «Актуальні проблеми юридичної науки. Дев'ятнадцяті осінні юридичні читання» (м. Хмельницький, 23 жовтня 2020 р.; тези опубліковано).

Публікації. Основні положення дисертаційного дослідження викладено в 9 наукових публікаціях: 4 – у наукових фахових виданнях України з юридичних наук, 1 – у зарубіжному періодичному науковому виданні країни, яка входить до Організації економічного співробітництва та розвитку та/або Європейського Союзу, 4 - опубліковані матеріали тез доповідей на наукових конференціях.

Структура та обсяг дисертації. Робота складається зі вступу, трьох розділів, що містять шість підрозділів, висновків, списку використаних джерел. Загальний обсяг дисертації становить 190 сторінок, з яких: основний текст – 154 сторінок, а також список використаних джерел на 34 сторінках, який нараховує 401 найменувань, додаток на 2 сторінках - список опублікованих праць за темою дисертації.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність теми дисертаційного дослідження, визначено його зв'язок з науковими програмами, планами і темами, охарактеризовано мету і основні завдання дослідження, його об'єкт, предмет та використані методи пізнання, розкрито наукову новизну, практичне значення одержаних результатів, наведено відомості про публікацію результатів дослідження, структуру та обсяг дисертації.

У **розділі 1 «Правоохоронна та правозахисна діяльність в процесі побудови правової держави»** розглядаються проблеми визначення ролі правоохоронної та правозахисної діяльності в процесі побудови правової держави, досліджуються окремі питання еволюції поглядів на правову державу в контексті загального завдання конституційної охорони та захисту прав людини і громадянина, а також аналізується зміст конституційного принципу поділу державної влади як однієї з основних гарантій забезпечення ефективного функціонування правоохоронної та правозахисної системи.

У **першому підрозділі «Поняття правоохоронної та правозахисної діяльності»** продемонстровано, що побудова в Україні правової держави не лише тісно пов'язана з процесом охорони та захисту прав людини і громадянина, а й значною мірою безпосередньо залежить від того, наскільки ефективно діятиме система охорони й захисту прав громадян. Справедливість тези про граничне підвищення значущості проблематики охорони і захисту прав людини в умовах побудови в Україні правової держави може бути обґрунтована як на суто теоретичному, так і на практичному рівнях. Так, принципи ст. 1 Конституції України тісно пов'язані з тими нормами, що викладено в інших статтях першого розділу Конституції. Це означає, що шлях України до втілення ідеалів правової державності містить як свій необхідний елемент забезпечення та втілення у життя таких

принципів, як верховенство права, визнання пріоритету прав людини і громадянина, обов'язку держави гарантувати й захищати права своїх громадян тощо.

З огляду на базові конституційні принципи правової держави можна стверджувати, що серед основних властивостей правової держави є забезпечення принципу пріоритету прав людини, а також реального гарантування практичної реалізації прав і свобод людини і громадянина. Однак цілком очевидним є те, що така спрямованість у розвитку правової держави означає, що серед основних функцій державної влади одне з перших місць посідають такі напрями діяльності органів державної влади, як «правоохоронна» та «правозахисна» діяльність. І за своїм змістом ці поняття належать насамперед до прав людини. Тобто предметом охорони і захисту стає не абстрактне право, а права та інтереси людини, які порівняно з інтересами держави відіграють найважливішу роль і зумовлюють весь процес її функціонування. Фактично, поняття «правоохоронна» та «правозахисна» діяльність увійшли в теоретико-методологічний обіг науки конституційного права ще за радянського періоду, коли під поняттям правоохоронної діяльності розумівся процес виконання повноважними державними органами (до них насамперед належали прокуратура, органи внутрішніх справ, судові органи, органи безпеки, органи юстиції, митні органи, органи державного нагляду) завдань із захисту прав та законних інтересів особи й суспільства.

Однак, як зазначається у дисертації, навіть за тих часів існувала потреба у чіткому визначенні змісту таких понять, як правоохоронна функція та правоохоронна і правозахисна діяльність. Ще більше необхідність внесення методологічної чіткості під час застосування цих понять стала очевидною тоді, коли в Україні відбулась конституційна переорієнтація від правових цінностей «радянського державотворення» до цінностей реальної правової держави. Мається на увазі те, що у разі визнання людини та її інтересів вищою соціальною цінністю, завдання забезпечення, охорони й захисту прав людини стають спільними для всіх без винятку органів державної влади, що суттєво підвищує необхідність у теоретичному виокремленні специфіки того значення, яке вкладається у поняття правозахисної та правоохоронної діяльності.

Традиційно застосованим способом визначення змісту поняття правоохоронної діяльності є звернення до кола тих суб'єктів, на які конституцією у визначеному порядку покладається її виконання. У цьому сенсі правоохоронною діяльністю часто називають процес функціонування органів прокуратури, судів, органів внутрішніх справ, служби безпеки тощо. Однак, аналізуючи вітчизняне законодавство, слід наголосити, що метод звернення до цих норм під час визначення кола суб'єктів правоохоронної діяльності є доволі проблематичним через те, що у багатьох випадках вітчизняний законодавець просто не ставив за мету чітке й вичерпне визначення суб'єктів правоохоронної діяльності. Тому, продовжуючи дисертаційне дослідження змісту понять правоохоронної та правозахисної діяльності, автор звертається не лише до чинного законодавства України, а й до теоретичних положень науки конституційного права та теорії держави і права.

На підставі цього у першому підрозділі здійснено аналіз головних та допоміжних правоохоронних функцій. Виходячи із запропонованого поділу правоохоронних функцій, слід зазначити, що поняттям правоохоронна діяльність охоплюється

функціонування тих органів, які мають у сфері своєї компетенції реалізацію однієї (або більше) з основних правоохоронних функцій. Водночас, якщо той чи інший орган державної влади має повноваження стосовно кількох допоміжних функцій, але не виконує жодної з головних правоохоронних функцій, то ні він сам не повинен характеризуватись як «правоохоронний орган», ні його діяльність – як «правоохоронна».

За змістом та сутністю поняття правозахисної діяльності є надзвичайно близьким до правоохоронної діяльності. Більше того, якщо ми розглядатимемо поняття «правозахисна діяльність» щодо органів державної влади, не враховуючи численні неурядові та недержавні правозахисні організації, то її можна окреслити як один із видів правоохоронної діяльності, що виокремлюється на хронологічній підставі. Тобто правоохоронна діяльність набуває ознак правозахисної діяльності, якщо дії її суб'єкта спрямовуються на відновлення порушеного права або розв'язання правових конфліктів на основі закону. Власне, описуючи співвідношення понять правоохоронної та правозахисної діяльності, можна стверджувати, що воно відтворює відношення між поняттями «охорона права» та «захист права». Тобто якщо «охорона права» є діяльністю, що покликана виключити або зменшити можливості порушень права, то «захист права» постає як сукупність дій із відновлення порушеного права на основі закону.

У другому підрозділі «Конституційний принцип поділу державної влади і проблема захисту прав людини в контексті реалізації правоохоронної діяльності» зосереджено увагу на тому, що, застосовуючи поняття правоохоронної діяльності й розглядаючи його щодо певного кола суб'єктів, якими є правоохоронні органи, ми не асоціюємо його з діяльністю тієї чи іншої гілки державної влади. Втім така «універсальність» правоохоронної діяльності (яку не слід плутати з універсальністю правоохоронної функції, про що йшлося у першому підрозділі дисертації) у жодному разі не знімає потреби у ретельному дослідженні правоохоронної діяльності та захисту прав людини у їх зв'язку із принципом поділу державної влади. Це впливає принаймні з того, що, на думку багатьох сучасних дослідників, саме принцип поділу державної влади лежить в основі загальних гарантій охорони та захисту прав людини від свавілля й деспотизму з боку державної влади. Аналізуючи правоохоронні органи, питання, що пов'язані із визначенням їх місця у системі поділу державної влади, набувають особливої актуальності в тому разі, якщо ми звертаємося до органів прокуратури. Інтенсивність наукових дискусій щодо належності прокуратури до тієї чи іншої з гілок державної влади значною мірою посилилась після прийняття Декларації про державний суверенітет України. З одного боку, це зумовлювалося, так би мовити, офіційним початком нового етапу в історії українського державотворення, який цілком логічно призвів до нових проблем у сфері організації та структуризації системи державної влади, а з другого боку, закріплений у Декларації класичний принцип поділу державної влади на законодавчу, виконавчу та судову змушував наукову спільноту визначитися стосовно належності органів прокуратури до однієї з перелічених гілок державної влади (або віднесення її до окремої гілки влади).

Спираючись на результати здійсненого у другому підрозділі дисертації аналізу, наголошено на тому, що потреба в чіткому визначенні місця прокуратури в системі державної влади зумовлена тим, що від цього безпосередньо залежатиме й те, як саме

та наскільки ефективно в Україні здійснюватиметься охорона і захист прав людини. Причому усвідомлення цієї проблеми має стосуватися не лише науковців, а й насамперед політиків. Тому будь-які реформи в системі державної влади і, зокрема, реалізація судово-правової реформи мають супроводжуватися вирішенням проблеми щодо визначення місця прокуратури в системі державної влади. Наразі важливість цього питання зумовлена й тим, що з ним тісно пов'язане інше, а саме – окреслення функцій прокуратури, кола її компетенції та повноважень. А отже, науково виважене, раціональне та обґрунтоване розв'язання цього кола питань сприятиме посиленню законності в Україні, підвищенню рівня охорони і захисту окремих громадян та їх колективів, успішному просуванню України до конституційної цілі правової держави.

У висновках до розділу підбиваються проміжні підсумки здійсненого аналізу, визначається напрям подальшого дисертаційного дослідження. Зокрема, вказується на те, що оскільки метою дисертаційного аналізу є не правоохоронна діяльність як така, а її реалізація у функціонуванні органів судової влади та прокуратури, то після того, як нами було з'ясовано сутність і значення правоохоронної й правозахисної діяльності, цілком логічним є перехід до безпосередньої характеристики органів судової влади і прокуратури у процесі захисту прав людини. Вирішенню цих завдань присвячено наступні два розділи дисертаційного дослідження.

У розділі 2 «Забезпечення та реалізація правозахисної діяльності органами судової влади в Україні» зазначається, що, розглядаючи співвідношення та взаємозв'язок таких понять, як «правоохоронна» та «правозахисна» діяльність щодо ряду органів, які традиційно належать до правоохоронних, провідним завданням є не стільки охорона права, скільки захист порушених прав. Серед цих органів державної влади центральне місце посідають суди, яким згідно з чинною Конституцією України надані виключні повноваження щодо здійснення судової влади. Тобто суди постають як головний гарант захисту прав людини і громадянина. Це зумовлює, як обґрунтовано у праці, потребу в ретельному аналізі, по-перше, принципів правосуддя, які дають органам судової влади змогу ефективно здійснювати завдання щодо захисту прав людини і громадянина, а по-друге, – у гарантіях дотримання прав людини в діяльності органів судової влади.

У першому підрозділі «Принципи правосуддя як основа ефективного захисту конституційних прав людини і громадянина» дисертант зосереджує увагу на тому, що теоретичний зв'язок між рівнем розвитку судової влади, ефективністю її функціонування та рівнем захищеності прав людини у державі не завжди реалізується на практиці. На підтвердження цієї тези можна навести численні випадки дискредитації ролі судової влади, що існують за умов встановлення авторитарних або тоталітарних політичних режимів, коли вона перетворюється з гаранту захисту прав людини на «інструмент каральної політики», на один із численних способів антидемократичного державного примусу, який дає можливість обмежувати права людини, знищувати будь-які прояви вільнодумства, реалізовувати політичні репресії тощо. У цьому сенсі, звертаючись до історичного досвіду України як однієї з посттоталітарних держав, необхідно зазначити, що властиве для інших розвинених країн ставлення до судової влади саме як до гаранта захисту та непорушності прав людини почало формуватися в Україні лише разом із здобуттям незалежності та офіційним обранням нею курсу на побудову демократичної і правової держави.

Зазначена трансформація ролі судової влади у процесі захисту прав людини пояснюється насамперед недотриманням ряду базових принципів правосуддя, які, на думку дисертанта, становлять основу судового захисту конституційних прав людини і громадянина. Водночас, продовжуючи дисертаційне дослідження, автор звертається не до висвітлення змісту всіх принципів правосуддя, а лише до тих, які дають судовій владі змогу відігравати вирішальну роль у процесі захисту прав людини. На думку автора, таким «базовим» або «фундаментальним» принципом, який дає судовій владі можливість реалізовувати ефективний захист прав людини і громадянина, є принцип незалежності. Фактично принцип незалежності правосуддя є гарантією того, що, захищаючи права людини, судова влада може протистояти тим органам державної влади, які умисно або неумисно припускають (чи сприяють) порушення прав людини. В той же час специфіка принципу незалежності правосуддя полягає у тому, що він стосується не лише процесу захисту прав людини і громадянина, а й насамперед судової влади як такої, а отже, постає умовою реалізації органами судової влади правозахисної діяльності. У цьому сенсі незалежність правосуддя – це водночас його базовий принцип і загальна умова захисту прав і свобод людини. Іншими принципами правосуддя, які аналізує дисертант у цьому підрозділі, є принципи рівності, гласності та змагальності. Водночас зазначені принципи досліджуються не відокремлено один від одного, а з точки зору системного методу, коли ставиться за мету не лише їх конкретний аналіз, а й демонстрація їх взаємозв'язку.

Таким чином, розглянувши окремі принципи правосуддя, що формують основу ефективного захисту прав людини і громадянина органами судової влади, можна вказати, що саме завдяки їм правозахисна діяльність судів набуває своєї практичної реалізації. У той же час характеристика сутності й змісту зазначених принципів дає змогу зробити висновок про те, що захист прав людини постає не просто як одна із зовнішніх функцій органів судової влади, а набуває своєї визначеності на структурно-організаційному рівні конституювання судової влади як такої. Тобто для того, щоб суди могли захищати права людини, забезпечувати такі принципи правової держави, як верховенство права, законність, пріоритет прав людини і громадянина, ці суди повинні бути, по-перше, незалежними, а по-друге, саме правосуддя повинно ґрунтуватись на принципах рівності, гласності та змагальності. Більше того, всі ці принципи утворюють цілісну систему гарантій захисту прав людини й порушення будь-якого з них має своїм наслідком не лише зниження ефективності правозахисної діяльності, а й ставить під загрозу процес захисту прав людини як такий.

У другому підрозділі «Гарантії дотримання прав людини у діяльності органів судової влади» зазначається, що у попередньому підрозділі поняття «гарантії» захисту прав людини у функціонуванні органів судової влади застосовувалось лише щодо умов реалізації правозахисної діяльності (тобто стосовно розглянутих принципів правосуддя). Але у науці конституційного права це поняття розглядається ще в одному аспекті. Йдеться про те, що система гарантій охоплює не лише умови захисту прав людини у функціонуванні судів як органів державної влади, а й гарантії дотримання прав людини у правозахисній діяльності судів. Тому логічним продовженням дисертаційного дослідження є звернення до питання, що пов'язане з аналізом гарантій дотримання прав людини у діяльності органів судової влади.

Наразі цілий ряд важливих гарантій дотримання прав людини в процесі здійснення судочинства закріплено не лише на рівні національного законодавства, а й у міжнародних нормативно-правових актах. Тобто, виступаючи як основний гарант захисту прав людини, органи судової влади зобов'язуються гарантувати дотримання цих прав не лише в діяльності інших органів державної влади, а й у процесі відправлення правосуддя як такого. У цьому сенсі всі існуючі в чинному законодавстві України процесуальні гарантії покликані забезпечити справедливий, об'єктивний і всебічний судовий розгляд справ. Власне, завдяки зазначеній системі гарантій, яка постає запорукою вирішення суспільних конфліктів лише на основі закону та відповідно до нього, судова влада за правом характеризується як центральний елемент у системі захисту прав людини і громадянина у сучасній правовій та демократичній державі.

Отже, діяльність органів судової влади спрямована на захист прав і свобод людини і громадянина в Україні, передбачає не лише необхідність забезпечення ряду фундаментальних принципів правосуддя, а й встановлення цілісної системи гарантій дотримання прав людини в процесі безпосередньої діяльності органів судової влади. У цьому сенсі можна говорити водночас про захист прав людини органами судової влади та про захист і забезпечення прав людини у процесі здійснення правосуддя.

У розділі 3 «Органи прокуратури у процесі охорони та захисту прав людини в Україні» автор послідовно аналізує питання визначення місця й ролі прокуратури в системі органів державної влади, їх реформування та значення розв'язання цієї проблеми для здійснюваного органами прокуратури охорони і захисту прав людини, звертається до дослідження специфіки здійснення прокуратурою охорони і захисту прав людини і громадянина у зв'язку з реалізацією нею своїх законодавчо закріплених функцій.

У першому підрозділі «Проблеми визначення місця і ролі прокуратури в системі органів державної влади» доводиться, що поза чітким розумінням місця прокуратури в системі органів державної влади майже неможливо адекватно представити їх роль у процесі захисту прав людини. У цьому сенсі, на думку автора, у жодному разі не можна вважати випадковим те, що одним із найсуттєвіших моментів науково-теоретичних дискусій є загальне питання визначення прокуратури в системі органів державної влади. Водночас спектр запропонованих поглядів охоплює найширший діапазон – від загального заперечення доцільності існування такої системи в структурі державної влади (з огляду на те, що її функції, у тому числі стосовно охорони і захисту прав громадян, можуть успішно виконуватись іншими органами державної влади) до закликів щодо її інтеграції до однієї з трьох гілок державної влади чи розширення повноважень прокуратури та її офіційно-законодавчого визначення як окремої контрольної-наглядової гілки державної влади.

На думку дисертанта, окреслюючи роль прокуратури в системі органів державної влади, доцільно вести мову принаймні про два аспекти цієї проблеми. З одного боку, – це суто теоретичні проблеми визначення місця органів прокуратури в системі органів державної влади. З другого боку, – це нормативно-юридичний аспект, який і є безпосереднім предметом розгляду у цього підрозділі.

Одним із важливих наслідків прийняття Конституції України 1996 року стало те, що вона фактично відтворила тенденцію до структурного відокремлення органів

прокуратури від трьох класично визнаних гілок державної влади, що проявилось у формі виділення норм, які регулюють діяльність, організацію та повноваження цього органу, в окремий розділ. Водночас прийняття Конституції України означало ліквідацію загальнонаглядової функції прокуратури. І, по-третє, в Конституції України знайшов своє відображення подальший розвиток тенденції щодо конкретизації функціонального призначення прокуратури. Зокрема, функціональна сфера діяльності прокуратури окреслювалась межами чотирьох завдань (нагляд за додержанням законів органами, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство; нагляд за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян; підтримання державного обвинувачення в суді; представництво інтересів громадянина або держави в суді у випадках, визначених законом), які відповідно формували такі функції, як наглядову та функцію сприяння реалізації правосуддя.

Отже, аналізуючи генезис нормативно-правового визначення місця прокуратури в системі державної влади, стає очевидним те, що в конституційному процесі України домінуючою виявилася тенденція до виділення органів прокуратури в окрему систему, яка не належить до жодної з гілок державної влади, утворює спеціальну систему органів, що має характерні організаційні й функціональні властивості та відіграє важливу і самостійну роль у процесі охорони і захисту прав людини і громадянина.

Таким чином, проаналізувавши місце прокуратури в системі органів державної влади та обґрунтувавши її роль і значення у процесі охорони і захисту прав людини, дисертант переходить до дослідження функціональної специфіки здійснення прокуратурою України охорони і захисту прав людини і громадянина.

У другому підрозділі «Функціональна специфіка здійснення прокуратурою охорони та захисту прав людини» основною проблемою, що розглядається дисертантом, є питання, яке є одним із найактуальніших для сучасної вітчизняної науки конституційного права, – чи відповідає коло функціональних повноважень органів прокуратури України ефективному виконанню завдання охорони і захисту прав людини. Так, перехід до нових європейських державотворчих орієнтирів правової державності змушує нас кардинально переглянути структуру функцій прокуратури у процесі охорони і захисту прав людини. Втім залишається відкритим питання про те, як саме мають бути трансформовані функції цієї системи органів державної влади. Окреслюючи функціональну специфіку діяльності органів прокуратури, ми отримуємо можливість водночас вирішити дві важливі для дисертаційного дослідження проблеми: а) чітко визначити зміст основних функцій цього органу державної влади, б) з'ясувати, чи забезпечують ці функції охорону і захист прав та інтересів громадян, і чи не суперечать вони основоположним принципам правової держави.

Однією з центральних функцій прокуратури, яку часто окреслюють як визначальну щодо цього органу державної влади, є наглядова функція. Про це свідчить бодай те, що майже в усіх без винятку її дефініціях ми знайдемо посилення на наглядовий характер діяльності прокуратури. На сьогодні чинна Конституція України не відносить до сфери компетенції прокуратури функцію загального нагляду.

Втім у ряді законопроектів України «Про прокуратуру» пропонується зберегти за прокуратурою функцію загального нагляду, окресливши його коло такими завданнями: 1) відповідність актів, що видаються всіма органами, підприємствами, установами, організаціями та посадовими особами, вимогам Конституції України та чинним законам; 2) додержання законів про недоторканність особи, соціально-економічні, політичні, особисті права і свободи громадян, захист їх честі і гідності, якщо законом не передбачений інший порядок захисту цих прав; 3) дотримання законів, що стосуються економічних, міжнаціональних відносин, охорони навколишнього середовища, митниці та зовнішньоекономічної діяльності. В інших законопроектах ця функція окреслюється як нагляд за додержанням прав і свобод людини і громадянина, дотриманням законів із цих питань органами державної влади, органами місцевого самоврядування, їх посадовими і службовими особами.

Дисертант доводить, що з точки зору охорони і захисту прав громадян збереження за прокуратурою функції загального нагляду в Україні доцільне з огляду на те, що її ліквідація матиме своїм наслідком не підвищення рівня гарантованості та захисту прав громадян, а навпаки – його стрімке падіння, оскільки існування «багатоканального» механізму захисту прав громадян (коли поруч із судовими органами влади цю функцію виконують ще й органи прокуратури) є ознакою як демократичності, так і ефективності цього захисту. У цьому аспекті доцільно згадати й такий важливий документ, як Міжнародний пакт про громадянські та політичні права, в п. 3 ч. 3 ст. 2 якого йдеться про забезпечення права на правовий захист для будь-якого громадянина будь-якими компетентними органами, існування яких передбачено правовою системою держави. Тобто, виходячи з аналізу змісту цієї статті, можна зробити висновок, що співіснування різних органів державної влади, які забезпечують можливість альтернативного захисту прав громадян, є не лише прийнятним, а й бажаним для демократії явищем.

Утім згідно з чинним законодавством України на прокуратуру покладено й інші функції, які є не менш важливими з точки зору формування системи гарантій охорони і захисту прав громадян. Серед них слід насамперед назвати функцію представництва інтересів громадянина в суді, яка також ґрунтовно аналізується дисертантом.

Отже, на основі здійсненого аналізу зазначається, що завдяки існуванню у структурі державних органів такого правоохоронного та правозахисного органу, як прокуратура, надзвичайно підвищується рівень захищеності конституційних прав і свобод людини і громадянина. Причому специфіка функцій органів прокуратури полягає в тому, що вони дають змогу забезпечити водночас як верховенство закону та зміцнення законності, так і захист прав і свобод людини і громадянина.

У третьому підрозділі підсумовуються результати здійсненого у третьому розділі аналізу діяльності органів прокуратури у процесі охорони і захисту прав людини в Україні.

У **Висновках** запропоновано наукові положення, що в сукупності вирішують важливе наукове завдання в галузі конституційного права щодо конституційно-правового забезпечення правоохоронної і правозахисної діяльності органів судової влади і органів прокуратури в Україні. У підсумку сформульовано такі основні результати:

1. Одним із найважливіших завдань правової держави є забезпечення надійної охорони і захисту прав людини і громадянина органами судової влади і органами прокуратури в Україні. Можна стверджувати, що правоохоронно-правозахисна функція є універсальною щодо всіх органів державної влади, метою організації та функціонування яких є утвердження прав і свобод людини і громадянина, забезпечення верховенства права, інтересів та потреб громадян держави. Втім, вживаючи поняття правоохоронної та правозахисної діяльності, цим ми вказуємо на специфічну роль органів судової влади та органів прокуратури, для яких реалізація повноважень охорони і захисту прав людини була і є домінантною в процесі їх функціонування.

2. Органи державної влади, що здійснюють правоохоронно-правозахисну функцію, утворюють цілісну систему, що має своєю безпосередньою ціллю охорону і захист прав людини в Україні. Ці органи можуть належати до різних гілок державної влади або утворювати самостійно-відокремлені гілки державної влади (наприклад, органи судової влади, які формують судову гілку влади та органи прокуратури). Залежно від ефективності побудови й діяльності цієї системи правоохоронних та правозахисних органів, їх взаємодії та реальної здатності охороняти й захищати конституційно встановлені права людини, утворюється загальний фундамент взаємодії держави та особи, який характеризує ту чи іншу державу як правову. У той же час ключовими суб'єктами, що належать до системи правоохоронно-правозахисних органів державної влади і відіграють важливу роль у процесі реалізації цієї діяльності, є органи судової влади та прокуратури. Отже, доходимо висновку, що ефективність діяльності органів судової влади і прокуратури безпосередньо впливає на забезпечення конституційно-правового статусу особи в державі, формування загальних умов охорони і захисту її прав як людини і громадянина.

3. На основі запропонованого аналізу доведено, що, досліджуючи юридичний зміст правоохоронної та правозахисної діяльності, традиційний метод характеристики специфіки того чи іншого виду діяльності уповноважених органів, в основі якого лежить звернення до кола суб'єктів, що реалізують цей вид діяльності, містить цілий ряд ускладнень. Причина цього полягає в тому, що на рівні чинного законодавства України не існує чіткого нормативного визначення таких понять, як «правоохоронні органи», «правоохоронна діяльність», «повноваження з охорони і захисту прав людини і громадянина». Тобто можна обґрунтовано стверджувати, що у чинних законах вітчизняний законодавець не ставив за мету чітке й вичерпне визначення суб'єктів правоохоронної діяльності. Тому, характеризуючи правоохоронну діяльність, ми повинні через науково-юридичне дослідження її сутності та змісту визначати коло її суб'єктів. З огляду на це ключовою ознакою, яка може бути покладена в основу визначення кола правоохоронних органів та правоохоронної діяльності в цілому, є функціональна ознака.

4. Згідно з функціональною ознакою ми виокремлено дві групи правоохоронних функцій: основні та допоміжні. До перших із них належать такі функції: профілактична, захисна, охоронна, оперативно-розшукова, розслідування злочинів, судового розгляду справ, розгляду справ про адміністративні правопорушення, розгляду справ про фінансові та адміністративно-господарські правопорушення, виконання вироків, рішень, ухвал і постанов судів, постанов органів

дїзнання і досудового слїдства та прокурорів. До допоміжних правоохоронних функцій належать такі: контрольно-наглядова, дозвільна, правороз'яснювальна, аналітично-методична, інформаційна, координаційна. Отже, поняття «правоохоронна діяльність» охоплює функціонування тих органів, які мають у сфері своєї компетенції реалізацію однієї (або більше) з основних правоохоронних функцій. Водночас, окреслюючи структуру правоохоронної діяльності на основі узагальнення групи головних завдань, що ставляться в процесі цієї діяльності, наголошено, що вона містить кілька основних видів діяльності, до яких належать діяльність державних органів із реалізації й забезпечення правосуддя та діяльність органів прокуратури.

5. Аналізуючи процес реалізації правоохоронної та правозахисної діяльності у правовій державі, зацентовано на висвітлення його взаємозв'язку з іншими фундаментальними принципами правової держави, які згідно з положеннями науки конституційного права та теорії держави і права є визначальними характеристиками цього типу організації державних і суспільних відносин. Особлива увага у цьому контексті зосереджена на принципі поділу державної влади, що пояснюється двома причинами. З одного боку, переважна більшість авторитетних дослідників у галузі конституційного права відносить принцип поділу державної влади до числа базових умов, які утворюють фундамент системи охорони і захисту прав людини, гарантують безпеку цих прав від свавільного поводження з боку тих чи інших органів державної влади та окремих посадових осіб. З другого боку, аналіз специфіки реалізації принципу поділу влади у сучасній Україні необхідний із точки зору визначення місця окремих правоохоронних органів у загальній системі стримувань і противаг.

6. Характеризуючи специфіку правоохоронної та правозахисної діяльності, практичної реалізації захисту прав і свобод людини і громадянина, наголошується, що в її основі лежить ідея функціональної специфікації окремих органів державної влади. Тому постає об'єктивна потреба у визначенні місця і ролі органів судової влади, органів прокуратури у здійсненні правоохоронної та правозахисної діяльності. Водночас, описуючи становище органів прокуратури в процесі охорони і захисту прав людини, постають проблеми, пов'язані із окресленням їх місця і ролі в системі державної влади, в процесі їх подальшого реформування.

7. Характерною властивістю захисту прав людини, що здійснюється органами судової влади, є те, що зазначена діяльність визначається щодо них не лише на рівні загальної законодавчо встановленої мети, а й сама структура судової влади організована у такий спосіб, що її фундаментальні принципи є умовами реалізації судовими органами процесу правосуддя. У той же час, окреслюючи правосуддя як діяльність, що здійснюється виключно судовою владою у чітко визначених законом процесуальних формах, спрямовану на авторитетне правове розв'язання конфліктів, що виникають між будь-якими правовими суб'єктами, необхідно наголосити, що, розглядаючи його з точки зору захисту прав людини і громадянина, особливу значущість мають такі принципи, як незалежність, рівноправність, гласність та змагальність. Усі ці принципи тісно пов'язані між собою, і лише їх системне забезпечення здатне гарантувати об'єктивність та справедливість правосуддя й відповідно – ефективний захист прав людини і громадянина.

8. Моделюючи систему взаємодії перелічених вище принципів, зроблено висновок, що основою реалізації судовою владою захисту прав людини є принцип

незалежності правосуддя, що структурно утворюється з двох імперативних приписів: а) заборона будь-яким іншим органам державної влади та місцевого самоврядування втручатися в процес правосуддя або чинити будь-який тиск на суд; б) обов'язок суду підкорюватись тільки закону. На відміну від цього принципи рівності, гласності та змагальності правосуддя стосуються вже не стільки становища судової влади, яке дозволяє їй захищати права людини, скільки процесу реалізації цієї діяльності. Водночас кожний із перелічених принципів передбачає забезпечення інших. Так, гласний процес за умови рівності сторін перед незалежним судом можливий виключно у змагальній формі. З іншого боку, змагальний процес, в якому суд та його учасники разом досліджують надані докази для встановлення судом істини у тій чи іншій справі, можливий лише в тому разі, якщо всім учасникам судового розгляду забезпечені рівні права, а також гарантується їх рівність перед законом. І нарешті, змагальний процес однаково рівних перед законом і судом учасників спрямований за захист порушеного права повинен обов'язково проходити у гласній формі, коли всі учасники судового процесу допущені до дослідження і надання доказів, а рішення суду оголошується публічно.

9. Специфіка функціонування органів судової влади у контексті реалізації ними функцій захисту прав людини і громадянина полягає у тому, що ці права повинні бути захищені не лише щодо окремих державних органів, посадових осіб або інших громадян, які є суб'єктами, що порушують те чи інше конституційне право людини, а й у процесі здійснення правосуддя. З огляду на це організація відправлення правосуддя в Україні спирається на чітко визначені у законі процесуальні гарантії, які покликані забезпечити справедливий, об'єктивний і всебічний судовий розгляд справ. Порушення органами судової влади зазначених у законі процесуальних гарантій дотримання прав людини при здійсненні правосуддя призводить як до знецінення змісту поняття «правосуддя», так і до стрімкого падіння значущості тієї ролі, яку має відігравати судова влада в процесі захисту прав людини і громадянина у демократичній і правовій державі. Саме тому у чинному законодавстві України порушення судом процесуальних гарантій дотримання прав людини розглядається як безумовна підстава для скасування судового рішення і перегляду справи. Завдяки системі процесуальних гарантій правосуддя, яка виступає запорукою вирішення суспільних конфліктів виключно на основі закону та відповідно до нього, судова влада за правом характеризується як центральний елемент у системі захисту прав людини і громадянина у сучасній правовій та демократичній державі.

10. Звертаючись до запропонованих у сучасній юридичній науці способів визначення прокуратури в системі органів державної влади, а також до вітчизняного конституційно-правового досвіду розвитку державної системи, доходимо висновку, що успішність виконання органами прокуратури функцій, пов'язаних із охороною та захистом прав людини і громадянина, безпосередньо залежить від того, яке місце вона посідає і в майбутньому посідатиме поміж органами державної влади. Водночас розв'язання цієї проблеми не може обходити увагою питання збереження балансу серед гілок державної влади та створення необхідних базових умов для виконання завдань з охорони і захисту прав людини і громадянина. У той же час невиправданими є пропозиції юристів й політиків, які стверджують про необхідність ліквідації органів прокуратури, згідно з якими має відбутись перерозподіл повноважень між органами

внутрішніх справ та органами судової влади. Зникнення ефективно діючих суб'єктів у системі охорони і захисту прав людини не лише не зміцнить правового становища особи в Україні, а й навпаки, суттєво підірве його, зменшить існуючі на сьогодні можливості щодо охорони і захисту прав людини.

11. Концептуально-теоретична модель побудови системи органів державної влади на основі принципу одноканального способу реалізації завдання з охорони і захисту прав людини, яка застосовується для спростування значущості прокурорської діяльності у цій галузі, не може бути визнана достатньо обґрунтованою, оскільки у переважній більшості сучасних демократичних держав існують різноманітні багатоканальні системи захисту прав людини, коли завдання щодо захисту прав громадян виконуються не лише судами (хоча їх роль є, безумовно, вирішальною), а й іншими органами державної влади, до яких особа може звертатися у разі порушення або загрози порушення її конституційних прав. У випадку України, що зумовлено насамперед специфікою її сучасного правового, політичного та соціально-економічного стану, поряд з органами судової влади важливу роль у захисті прав громадян відіграють органи прокуратури. З цієї точки зору, внесення змін до законопроекту «Про прокуратуру», яке закріплює повноваження нагляду за додержанням прав і свобод людини і громадянина, а також за дотриманням законів органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування, є необхідним кроком на шляху до посилення охорони і захисту прав громадян в Україні.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Білоус О. В. Процесуальні гарантії дотримання прав людини і громадянина в діяльності органів судової влади. *ScienceRise. Juridical Science*. 2019. Вип. 2. С. 34–38.
2. Білоус О. В. Трансформація конституційно-правового статусу прокуратури в Україні та зарубіжний досвід. *ScienceRise. Juridical Science*. 2019. Вип. 3. С. 17–23.
3. Білоус О. В. Сучасна правоохоронна діяльність: сутність, функції, статусні ознаки. *Visegrad journal on human rights*. 2019. № 6/3. Р. 65-70 (Словацька Республіка).
4. Білоус О. В. Органи прокуратури та їх місце і роль в охороні та захисту прав людини і громадянина в незалежній Україні (ретроспективно-правовий аспект). *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: «Юриспруденція». 2020. № 44. С. 168–172.
5. Білоус О. В. Правоохоронні органи та правоохоронна діяльність: критерії визначення, структура, завдання. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2019. Т. 2. С. 31–35.
6. Білоус О. В. Актуальні аспекти захисту прав людини в контексті забезпечення конституційної законності. *Актуальні питання та проблеми правового регулювання суспільних відносин* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 6–7 березня 2020 р.). Дніпро : ГО «Правовий світ», 2020. С. 13–15.
7. Білоус О. В. Альтернативність захисту прав людини і громадянина як ознака демократичності організації державної влади. *Сутність та значення впливу законодавства на розвиток суспільних відносин* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, Україна, 13–14 березня 2020 р.). Одеса : ГО «Причорноморська фундація права», 2020. С. 130–132.

8. Білоус О. В. Місце органів прокуратури в системі державної влади у світлі класичних і сучасних теорій поділу влади. *Конституційна реформа в Україні: досвід країн центральної і східної Європи* : зб. матеріалів Другої міжнар. наук.-практ. конф. (м. Львів, 16 жовтня 2020 р.). Львів : Каменяр, 2020. С. 164–167.
9. Білоус О. В. Реформування судової влади в Україні: конституційно-правові основи і проблеми. *Актуальні проблеми юридичної науки* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. «Дев'ятнадцяті осінні юридичні читання» (м. Хмельницький, 23 жовтня 2020 р.). Хмельницький, 2020. С. 101–103.

АНОТАЦІЯ

Білоус О. В. Правоохоронна і правозахисна діяльність органів судової влади і прокуратури в Україні: конституційно-правовий аспект. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право. – Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України, Київ, 2021.

У дисертації досліджуються загальні закономірності охорони і захисту прав людини і громадянина органами судової влади та прокуратури в процесі побудови в Україні правової, демократичної держави з урахуванням тих змін у системі державної влади, які передбачаються конституційно-правовою реформою. Автор аналізує теоретичні та практичні питання забезпечення охорони і захисту прав людини в діяльності судових органів та прокуратури України. Особливу увагу приділено проблемі визначення науково-теоретичного змісту понять «правоохоронна діяльність» і «правозахисна діяльність», обґрунтування їх значущості в процесі побудови правової держави і забезпечення її основних принципів, дослідження зв'язків між реалізацією окремих принципів правової держави та процесом забезпечення охорони і захисту прав людини і громадянина.

Висвітлюються принципи здійснення правосуддя в Україні як основа ефективного захисту конституційно визнаних прав і свобод людини і громадянина. Розглядаються проблеми визначення місця і ролі прокуратури в системі органів державної влади з точки зору забезпечення охорони і захисту прав людини і громадянина, досліджуються існуючі підходи до трансформації функцій прокуратури в процесі конституційно-правової реформи в Україні.

Ключові слова: права людини, правоохоронна та правозахисна діяльність, гарантії прав людини, судова влада, прокуратура, правова держава, правова реформа.

АННОТАЦІЯ

Білоус А. В. Правоохранительная и правозащитная деятельность органов судебной власти и прокуратуры в Украине: конституционно-правовой аспект. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.02 – конституционное право; муниципальное право. – Институт государства и права имени В. М. Корецкого НАН Украины, Киев, 2021.

В диссертации исследуются общие закономерности процесса охраны и защиты прав человека и гражданина органами судебной власти и прокуратуры в ходе построения в Украине правового, демократического государства, учитывая те изменения в системе государственной власти, которые имеют место быть в связи с проведением конституционно-правовой реформы. Автор анализирует теоретические и практические вопросы обеспечения охраны и защиты прав человека в деятельности судебных органов и прокуратуры Украины. Особое внимание уделено проблеме определения содержания понятий «правоохранительная деятельность» и «правозащитная деятельность», обоснованию их роли в процессе построения правового государства, обеспечения его основных принципов, характеристике взаимосвязей между реализацией отдельных принципов правового государства и процессом обеспечения охраны и защиты прав человека и гражданина.

Исследуются принципы реализации правосудия в Украине как основа эффективной защиты конституционно гарантированных прав и свобод человека и гражданина. Рассматриваются проблемы определения места и роли прокуратуры в системе органов государственной власти с точки зрения обеспечения охраны и защиты прав человека, сравниваются существующие подходы в понимании специфики трансформации функций прокуратуры в ходе конституционно-правовой реформы в Украине.

В работе обосновано, что необходимость теоретико-правового исследования специфики правоохранительной деятельности и ее роли в процессе построения в Украине правового государства обусловлена тем, что факт обеспечения в государстве высокого уровня охраны и защиты прав человека является одним из основных признаков, который позволяет установить реальность та степень практической реализации принципов верховенства права, законности, приоритета прав человека и гражданина. С этой точки зрения автор приходит к выводу, что правоохранительная и правозащитная деятельность должны быть охарактеризованы как базовые направления в процессе становления и развития правового государства.

Особое внимание в диссертации уделяется аргументации необходимости создания «многоканальной» модели защиты прав человека, когда ему обеспечивается право обращаться в различные органы государственной власти, которые, по его мнению, способны лучше, эффективней и более оперативно способствовать защите конституционных прав и свобод. В связи с чем автор демонстрирует, что идея взаимодействия органов судебной власти и органов прокуратуры в процессе охраны и защиты прав человека основывается именно на этой модели, которая сегодня выявила свою жизнеспособность во многих постсоветских государствах и получает все более широкое признание в научно-юридическом сообществе.

В работе исследовано широкий нормативный материал, на основе чего предложено дополнительную аргументацию по некоторым дискуссионным для современной науки конституционного права проблемам, по-новому проанализированы отдельные вопросы правоохранительной и правозащитной деятельности органов судебной власти и прокуратуры в Украине.

Ключевые слова: права человека, правоохранительная и правозащитная деятельность, гарантии прав человека, судебная власть, прокуратура, правовое государство, правовая реформа.

SUMMARY

Bilous O. V. Law enforcement and human rights activities of the judiciary and the prosecutor's office in Ukraine: constitutional and legal aspect. – *On the rights of the manuscript.*

Thesis for the degree of Doctor of Legal sciences, specialty 12.00.02. – constitutional law; municipal law. – Institute of State and Law named after V. M. Koretskiy National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, 2021.

The author of dissertation investigates the general laws of process of protection and defense of human rights by judicial authority bodies and procurator's office during construction in Ukraine of the democratic state of law in the connection with those changes in the state authority system, that take place while realization of legal reform. The author analyzes theoretical and practical questions of maintenance of protection and defense of human rights in the activity of judicial bodies and procurator's office of Ukraine. Also the special attention is given to a problem of definition of the contents of concepts "law-protection" and "law-defense" activity, substantiation of their role during the construction of a state of law, maintenance of its basic principles, characteristic of interrelations between realization of concrete principles of the state of law and the process of protection of human rights.

The author investigates principles of realization of justice in Ukraine as a basis of effective protection of the guaranteed by constitution rights and freedoms of the man and citizen. At the same time, the problems of definition of a place and role of procurator's office in the system of bodies of state authority are examined in the dissertation from the point of view of maintenance of protection and defense of human rights. The author analyses major approaches in understanding the specificity of transformation of functions of procurator's office during legal reform in Ukraine.

Key words: human rights, process of law protection and the defense of human rights, guarantees of human rights, judicial authority, procurator's office, legal reform.